

Жан-Жак Русо, або Страх близькості

Володимир Єрмоленко

2012 року минає триста років від дня народження Жан-Жака Русо. Чутливий параноїк, сентиментальний утопіст, біограф самого себе, Русо був одним із перших, хто побудує свою філософію від власного імені. «Я існую, отже я мислю», – міг би сказати він, поставивши з ніг на голову знамениту Декартову тезу. Мислення для Русо мало бути залежним від його біографії. Від радостей і невдач власного життя. Здебільшого від невдач.

***

Жан-Жак Русо не вмів говорити на людях. Він не вмів захоплювати жінок вмілими фразами, а чоловіків – перемогти своїми риторичними здібностями. Він не міг виступати перед великими скупченнями людей. «Я створюю зразкові експромти на дозвіллі, але я жодного разу не зробив і не сказав нічого притомного вчасно».

Жан-Жак узагалі не належав до людей, які вільно почуваються серед інших. Він жив у страху перед іншими: перед їхніми поглядами та доторками, перед їхніми атаками й хитрощами. Він був людиною, непристосованою для свого століття.

Для людини XVIII століття головним знаряддям слави було уміння говорити. Добре говорити у світських салонах, розповідати історії, реагувати в суперечках – ось шлях до того, аби бути відомим.

Русо-письменник народжується з нездатності говорити, із цієї сором'язливої німоти. Він починає писати, бо не вмів говорити на людях. Його ніхто не слухає, тому він робить так, щоб його всі читали.

Романтична замкнена особистість народжується від цієї нездатності говорити в салоні. Письменницька красномовність другої половини XVIII століття була наслідком усної німоти.

***

Зі своєю усною німотою, що перетворилася на письменницький геній, Русо ніс сучасникам і нащадкам важливу звістку. Її можна сформулювати так: твої вади можуть стати твоїми перевагами. Твої вади можуть стати твоїми перевагами.

Ми не знаємо, чи став би Русо письменником і філософом, якби не був нездарним промовцем. Якби не був соціопатом та параноїком.

Письменницька пристрасть Жан-Жака народилася з однієї простої мрії: розповісти про себе, попри свою нездатність це зробити. Взяти реванш за поразку безпосереднього спілкування. Програвши публіці сферу усного обміну, він вирішив зіграти з публікою в інший спорт: у спорт письма чи сповіді.

Мине століття, і Ніцше назве це словом «ресентимент». Прихованою помстою слабких проти сильних. Хитрістю слабких.

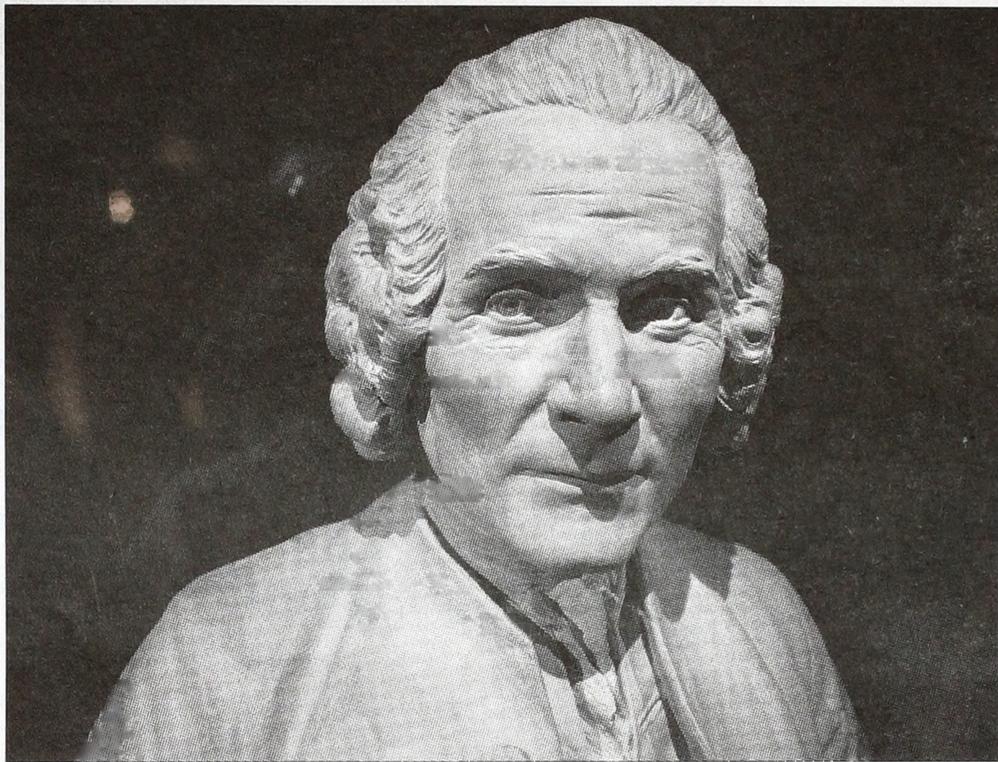
Ніцше міг його зневажати, але в житті Русо «ресентимент» і реванш

були єдиним можливим шансом. Він думав, що людська природа невіддільна від підпільних хитрощів. Від права вести війну іншими засобами – після того, як зазнав поразки на іншій території.

Русо не вмів говорити на людях. Саме тому він став письменником.

***

Від кінця XVIII століття в європейській культурі поступово тьмяніє образ Великого Глядача, божественного Погляду, який знає про нас усе. Зникає колишня упевненість в існуванні Великого Ока, яке ніколи не спить, ніколи не покидає вистави

Жан Антуан Удон. Погруддя Жан-Жака Русо (деталь; 1779; Лувр, Париж)

людського життя. Великий Глядач стомився, вимкнув світло, втратив інтерес до людського світу. Через століття Ніцше скаже, що він помер.

«Сповідь» Жан-Жака Русо буде епізодом у хроніці цього відходу. Він приймає втому Бога за аксіому. Він приймає за аксіому те, що за нами вже ніхто не стежить.

Але якщо Бог поволі відступає від людського світу, втрачає до нього інтерес, то хто дасть гарантію, що про нас дізнаються правду? Хто дасть гарантію, що «врешті-решт» усіх буде виведено на чисту воду?

Русо має на це лише одну можливу відповідь: вакантне місце Великого Глядача можуть заповнити такі самі люди, як і ми. Малі глядачі, недосконалі, суб'єктивні, підсліпуваті, недалекі. Саме їх треба переконувати, зваблювати й інтригувати.

Правило Русо просте: якщо Великий Глядач покинув виставу людського життя, треба зробити так, аби кожен маленький глядач міг побачити все. Треба бути максимально прозорим – для людей, для малих світу цього, для публіки.

Літературнаповідь, новий літературний жанр, який визначатиме літературу кінця XVIII – початку XIX століття, був книгою для малих, «людських, надто людських» глядачів. Книгою для малих очей у ситуації,

коли автор уже не певен, що Велике Око, яке все одно все побачить і нічого не простить, усе ще існує.

***

Аби кожен малий глядач міг побачити все, письменник мусить зробити себе прозорим. Перетворитися на фігуру зі скла.

Мрія Жан-Жака – це світ прозорих людей, фігур зі скла, чиї душі можна непомилно прочитати крізь їхні слова, тіла й учинки: людей, які є такими, якими здаються. Світ людей, які не є шифрами, не вимагають зусиль витлумачення. Чиї обличчя, наприклад, є доскональними дзеркалами їхньої пси-

романтизму: положи забрали життя його матері. Такою самою буде історія Рене з однойменної новели Шатобріана: народження *замість* матері, а відтак шукання цієї втраченої матері протягом усього життя.

Пізніше Русо сам зізнається, що у своїх жінках намагається знайти «спадкоємицю матінки». Найпершою з них стає мадам де Варанс: він поселяється у її будинку в Анесі, коли йому шістнадцять, а їй – двадцять вісім. Вона – молода приваблива жінка, і до неї він відчуває якусь суміш синівської любові та сексуального потягу, сподівання на секс та відмову від нього.

Нині ми назвали би це кохання відверто фетишистським. Русо фанатично любить речі, які мають стосунок до мадам де Варанс. Він цілує її ліжко, «думаючи про те, що вона спала на ньому»; він цілує «фіранки, всі меблі у своїй кімнаті – думаючи про те, що вони належали їй і її прекрасна рука доторкалася їм». Він цілує підлогу й стіни, думаючи про тіло, яке їх колись торкалося. Однієї миті, за обідом, «коли вона поклала шматок до рота, я крикнув, що на ньому волосина; вона викинула той шматок на тарілку; я жадібно схопив його і проковтнув».

Саме мадам де Варанс згодом позбавить Русо цноти. Жан-Жак не описує цього процесу, але декілька десятків сторінок присвячує тому, що йому передувало: «весь день [вона] присвятила підготованню мене до благостей (bontés), які збиралася мені надати». Це підготування – здебільшого розмови, мовна ініціатива до дорослого життя, поради та моральні уроки. Після цього – тиждень на роздуми. День на розмови й тиждень на роздуми: лише так Русо дозволили готуватися до першої ночі, в якій його сексуальний потяг поєднується із синівською любов'ю.

Коли очікувана мить настала, Русо, стискаючи її в обіймах, «двічі чи тричі обливав її груди сльозами» і «почувався так, немовби здійснював кровозмішання». Істерика під час першого сексу, страх перед інцестом, сум замість радості – Русо мав беззаперечний страх перед близькістю. Прагнути близькості й водночас боятися її: такою була головна проблема Жан-Жака.

Якби Фройд аналізував випадок автора «Сповіді», він переглянув би свою теорію неврозів. Фройд думав, що максимальне задоволення і максимальну близькість ми отримали в далекому дитинстві, зі спілкуванням із матір'ю – і відтоді лише прагнемо знову повторити цю насолоду. Але що мусить відчувати людина, яка не мала цієї первинної близькості? У якій позазду не тепло материнської любові, а порожнеча?

Можливо, все життя Жан-Жака Русо визначала думка, що справжня близькість неможлива. Що справжньою реальністю життя є не насолода, а перепона на шляху до насолоди. Що правдою життя є не рай близькості, а вигнання з раю.

***

Мадам де Базиль стояла у своїй кімнаті, спиною до дверей, але Русо «кинувся на коліна біля самого поро-

***

Життя Жан-Жака почалося з події, яка згодом стане літературним кліше

гу, тягнувши до неї руки у пристрасному пориві, переконаний, що вона не почує мене, і не думаючи, що вона може мене побачити».

Він мешкає в будинку, власниками якого є подружжя де Базиль; але коли чоловіка немає вдома, намагається освідчитися жінці в коханні.

Жан-Жак, отже, стоїть на колінах біля порогу, думаючи, що жінка його не помічає, висловлюючи свої емоції і водночас маскуючи їх. Але над каміном висіло дзеркало, «і воно виказало мене...». Мадам, однак, не поглянула на Жан-Жака, «не сказала ані слова, але, трохи повернувши голову, одним рухом пальця вказала мені на рогожу біля її ніг». Русо «затремтів, скрикнув і в одну мить опинився на місці, яке вона вказала», але «не зміг наважитися ні на що більше, не зміг сказати ані слова, не зміг підняти на неї очі, навіть доторкнутися до неї...».

Ця сцена тривала би нескінченно, якби господиня не почула, як коридором іде служниця. «Похапцем встаючи, я схопив її простягнуту руку й поклав на ній два палких поцілунки...» (*deux baisers brûlants*), – пише Русо. «У житті моєму не було солодшої миті; але втрачена мить більше не повторилася, і наше молоде кохання на цьому зупинилося...».

Любовні історії Русо сповнені цією суперечністю: прагненням близькості й страхом перед нею. Прагненням доторкнутися жіночого тіла і страхом перед цим доторком. Ці історії Русо схожі на довгі прологи до романів, яких ніхто ніколи не напише.

* * *

Існує велика відмінність між Русо та лібертинським романом, який розвивався у ту саму епоху. У лібертинському романі немає страждань: усі герої дістають насолоду, вона розподіляється та розмножується між ними, не вимагаючи плати і не маючи темного боку. Таким є світ Кребійона-сина, Вівана Денона чи Казанови: любовні історії не провокують страждань, секс не стає причиною меланхолії, шлюбна зрада не призводить до помсти – насолода є безкоштовною, доступною, вона не має кількості і не має ціни.

У XIX столітті все зміниться. Страждання та далекість коханого об'єкта стане його головною темою. Лібертини вважали, що за насолоду не треба розплачуватися стражданням; після Шатобріана чи Бальзака література починає зображувати світ, де розплата стражданням не призводить до жодної насолоди. Світ Вівана Денона – це світ насолоди, доступної безкоштовно; світ Бальзака – це світ, де ти постійно розплачуєшся, але нічого не отримуєш узамін.

Русо був одним із тих, хто зробив Бальзака можливим.

* * *

Велика мрія Русо – писати про тих, хто ніколи не писатиме. Писати для тих, хто не мав би нічого читати. Писати про те, що писати – це погано.

Русо хотів навчити своїх читачів не читати книжок. Він писав для них книжки, аби відучити їх читати.

Він прагнув, аби його література імітувала життя, щоби життя «природної людини», з її невігданими почуттями, стало головним героєм його текстів. Він створить це кліше романтизму: предметом літератури має бути життя без літератури.

В «Емілі», трактаті про виховання, Русо пропонує модель навчання без книжок. Головним принципом виховання є його відсутність: відсутність примусу, відсутність навчання, мінімум знань, здобутих іззовні, максимум знань, здобутих через власний досвід. Від п'яти до дванадцяти років дитина має перебувати в природному стані, не отримувати жодних вербальних уроків і сама вчиться у природи. Від дванадцяти років вона починає вивчати речі та ремесла. До п'ятнадцяти років Емілі прочитає тільки

Література стає прототипом, життя – її віддзеркаленням. А не навпаки.

* * *

Одне зі свідчень того, як сильно життя Русо залежало від літературної уяви, знайдемо в описі його найбільшого кохання. Тут він не просто знаходить собі притулок від реальності за допомогою літератури; тут він повному витворює цю реальність, за ескізами власної уяви.

Найбільше кохання Русо – це не Тереза Левасер, із якою він живе понад тридцять років, не мадам д'Епіне, яка дарує йому «Ермітаж», не мадам де Варанс, яка позбавила його цноти. Це – мадам д'Удето, особа незвична і майже випадкова. Жінка, якої в житті Русо могло і не бути. Жінка, якої на-

* * *

Наприкінці Просвітництва все ще існує велике протистояння між коханням і шлюбом. Приватне кохання, яким рухають тільки відчуття, сприймають як загрозу прагматичному шлюбові, цьому продукту родин, колективних істот.

Любовні романи викликають підозру: еротика в них стає сентиментальною справою індивідів, а не суспільства. У суспільстві, де родина править за основу соціуму, сентиментальне кохання вважають чимось антисоціальним. Кохання є не причиною шлюбу, а антишлюбом.

Шатобріян побрався з мадемуазель де Лявінь після повернення з Америки; до весілля він бачив майбутню дружину «три чи чотири рази»; з його слів, то не він одружився, а його одружили (*on me maria*). Казанова описує свої стосунки з Лією, дівчиною-єврейкою, і дивується, що та гогується заміж, жодного разу не побачивши свого нареченого; але для родин середини XVIII століття це є нормою, а не винятком.

Лібертинські та сентиментальні романи є в цю епоху контрабандним товаром: вони загострюють індивідуальні почуття, культивують у людей бажання бажати. Саме через них «родина», якою ми її знаємо сьогодні, у XVIII столітті втрачає свій сенс: якщо сім'я укладають шлюби з прагматичних міркувань, індивіди можуть шукати кохання та сексу за його межами. Мати коханця чи коханку не заборонено, а цілком дозволено; і саме «офіційний» коханець вважається справжнім супутником життя.

Софі д'Удето також заміжня і також має «офіційного» коханця. Він, Сен-Лямбер, радить їй познайомитися з Русо. Мадам д'Удето приїжджає до Ермітажа за порадою свого коханця і з цілим букетом історій про те, як вона кохає Сен-Лямбера. І Русо, який завжди мав слабкість до «природних жінок» – до тих, хто не вигадує і не маскується, – закохується в мадам д'Удето під впливом її оповідань про кохання до Сен-Лямбера. Він закохується тому, що жінка розповідає про іншого, його суперника.

* * *

У Фройдових «Начерках з теорії сексуальності» є один важливий епізод, який може мати стосунок до Жан-Жака. У ньому Фройд говорить про симптом «третього зайвого». Якщо в Едиповому трикутнику батько є сильною особистістю, потужним суперником для сина, що вимагає від

Вільям Нутер. Мораліст
(гравюра за картиною Джона Рафаела Сміта; бл. 1787;
Національний музей освіти, Руан)

одну книжку: «Робінзона Крузо», тобто книжку про те, як вижити у світі без книжок. Регулярно читати він має почати тільки від п'ятнадцяти років, у пубертатний період.

Але в реальності у Русо все виходить радше навпаки: не література наслідує життя, а життя підглядає за літературою, наслідує вчинки і думки літературних героїв. Він сам є продуктом книжок, що їх у дитинстві читає десятками, разом із батьком, – книжок, які, як він сам скаже, навчають його «відчувати». Реальні персонажі, яких Русо зустрічає на своєму шляху, стають відображеннями літературних.

певно не було б у житті чоловіка Русо, якби той не був письменником.

Вона приїжджає до Жан-Жака тому, що захоплюється його книжками. Він втрачає розум через неї, бо спочатку вигидав свою ідеальну жінку «Юлію», а потім йому спало на думку, що цією Юлією могла би бути його гостя. Уявний персонаж породжує реального, є його прототипом: спочатку Русо вигидав Юлію, а потім зустрів Софі д'Удето.

Пастка для Русо – у відкритості цієї жінки, бо відкритість він цінує понад усе. «Вона не вміла ані приховати якоїсь зі своїх думок, ані приховати

нього постійних зусиль і постійної боротьби – то в подальшому житті син відтворюватиме це співвідношення сил. Він шукатиме жінок, яких треба завойовувати чи відвойовувати. Доступні жінки будуть йому нецікаві: у стосунки кохання завжди матимуть вплітатися стосунки війни з іншим чоловіком, із суперником, із «третім».

У Русо був схожий симптом, але з дещо іншим знаком. Не «третій зайвий», а «неодмінний третій». Суперник потрібен Русо не для того, аби його подолати, а для того, щоб він залишався нездоланною перепорою. Жан-Жак цілком природно може відчувати комфорт від кохання до жінки, яка належить іншому.

Коли він втрапить цноту з мадам де Варанс, вона за якийсь час заведе собі нового коханця: Кльода Ане. Вони житимуть утрюх декілька років, без жодних ревностів – аж до Кльодової раптової смерті замолоду.

Кохання до Софі д'Удето штовхає його шукати життя у трикутнику лю-

бові й дружби. Він пропонує Софі та її «офіційному» коханцеві Сен-Лямберу жити втрюх, але його ідею відкидають. Відтак Сен-Лямбер публічно демонструє зневагу до Жан-Жака.

Після Русо такі літературні трикутники стають чимось звичним, певною модою. Подібною буде історія у трикутнику Шатобріян – мадам де Рекам'є – Бальянш чи у стосунках Фльобера з Люїзою Коле (яка також мала і чоловіка, і «офіційного» коханця). І навіть пізніше – у стосунках між Ніцше, Лю Сальоме та Полем Ре. У людей, що прагнули близькості душ понад близькість тіл, межа між дружбою і коханням завжди була затонкою, майже ефемерною.

* * *

Жан Старобінські, сучасний женеvський філософ і один із найкращих коментаторів Русо, писав колись, що наратив «Сповіді» – це колекція істо-

рій про те, як Русо шукає рай, знаходить його, має в ньому сподіване щастя, але одного дня його втрачає.

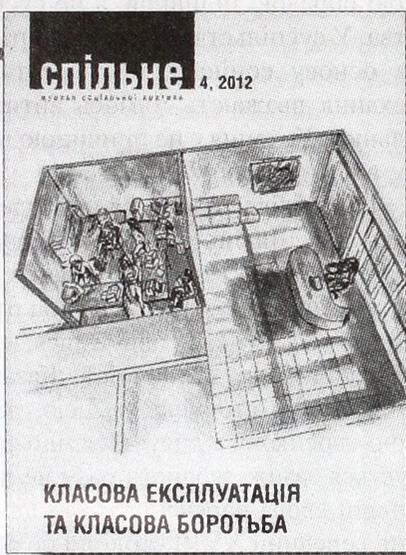
Життя в Анесі з мадам де Варанс, подорож до Венеції, життя в Парижі з Терезою Левасер, усамітнення в Ермітажі – усі ці епізоди у певний час наповнюють Жан-Жака відчуттям блаженства, однак залишаються нетривалими епізодами поміж вигнанням і блуканнями. Навряд чи усвідомлюючи це, Русо ретроспективно будує сценарій свого життя за біблійною моделлю; однак, на відміну від Старого завіту, раїв у «Сповіді» декілька, як і вигнань.

Є, втім, ще одна річ, яка відрізняє оповідь Русо від біблійного сюжету. У Жан-Жаковій розповіді провина, що провокує вигнання з раю, є провинною не героя, а світу. Християнськаповідь є визнанням свого гріха; «Сповідь» Жан-Жака, натомість, є не актом визнання своїх провин, а актом звинувачення. Це акт звинувачення суспільства як такого, його головних

механізмів (салонів, придворного життя, інтриг та маскувань) і, нарешті, найближчих друзів самого Русо: Дидро, мадам д'Еліне, Грима та інших. У фіналі кожної ситуації чистим та безгрішним залишається лише сам автор, а друзі є винними – в непрозорості, у грі й інтризі. Будь-який обхідний шлях, будь-яка гра знаків, будь-яка гра у маскуванні та інтригу є для Русо нестерпними.

Здебільшого звинувачення стосуються тих, хто є власником того раю, з якого Русо мусить тікати. Ніби не гріховну істоту виганяють із раю, а сама гріховна істота виганяє безвинну зі свого раю. Ніби сам рай стає гріховним, а дияволи виганяють ангела. Русо вводить у літературу ідею, що раєм володіє диявол.

Після Русо романтична література піде здебільшого іншим шляхом. Вона також продукуватиме сповіді («Рене» чи «Замогильні записки» Шатобріяна, «Сповідь сина століття» Альфреда де Мюсе, – аж до Бодлерового «Мого

Спільне
Журнал соціальної критики
2012, № 4
Класова експлуатація
та класова боротьба

Четверте число журналу «Спільне», випущене у квітні 2012 року, присвячено новітнім класовим відносинам. Заявлена виданням ліва та не нейтральна позиція зумовлює особливі риси його матеріалів. Суспільство в них бачиться простором перманентної напруги, ареною соціального дарвінізму та класової ворожнечі. Автори та авторки журналу активно використовують щедрі багаж соціологічної та політекономічної теорії від Карла Маркса та Карла Полонї до провідних сучасних дослідників: Ерика Оліна Райта чи нинішнього президента Міжнародної соціологічної асоціації Майкла Буравоя.

Улюблена для лівих інтелектуалів тема класових відносин мала би стати найдоречнішою підставою для зображення всеосяжної строкатості сучасного капіталізму. Однак теми журналу цупко і безпечно зосередилися саме на класичній лінії стосунків «хазяїн – робітник», на аналізі насамперед виробничих, а не ринкових відносин, на питаннях експлуатації, а не споживання.

Випуск легко сприймається як єдиний наратив, нанизаний на ідеологічно монолітний каркас. Публікації розподілено у шість тематичних блоків. Перший із них торкається засадничого методологічного уточнення сучасної соціології: чи досі є важливим питання «класу»? Адже споживацька культура, вважає, наприклад, Френсіс Фокс Півен, «стерла чимало зовнішніх класових відміннос-

тей». Утім, детальне розслідування Ерика Оліна Райта та лаконічний маніфест «Лікнеп про класову боротьбу» Майкла Швальбе аргументують базову актуальність поняття класу для соціологічних досліджень. Цементує їхню думку Михайло Собуцький дотепним історичним екскурсом «Сучасність класу» з пошуком вирішальних критеріїв: «Поняття класу неможливе без поняття експлуатації».

У цей момент на дослідницькій авансцені з'являється фігура робітничого класу, увага до якого, здається, виправдовує класовий поділ як такий. «Під «робітниками» я маю на увазі всіх, хто працює за зарплату» (Швальбе). «Робітничий клас є «універсальним класом» (Олін Райт).

Робітничий клас у випуску досліджується дуже пильно. Частина матеріалів аналізує його у площині нелюдських умов експлуатації – наприклад, стаття Олександра Гаріна про складні умови праці на російських автозаводах, що перейшли у власність наднаціональних концернів, або фоторепортаж Євгенії Белорусець про загадковий цегляний завод біля села Веселе, на якому без жодних гарантій працює 60 жінок.

Окремий блок присвячено класовій боротьбі. В ньому хочеться виділити живе інтерв'ю з класово свідомим працівником теплоремонтного заводу Олегом Дубровським, практичну розмову із засновником незалежної профспілки «Захист праці» Віталієм Махінком та фрагмент роботи професорки соціології Беверлі Сильвер «Сила праці», де авторка порівнює розвиток робітничого опору в XIX та XX століттях із його перспективами у XXI столітті.

Автори журналу демістифікують лексику капіталіста, викриваючи значення висловів «економічна обґрунтованість», «продуктивність». Наприклад, Денис Горбач проводить детальне дослідження економічного поняття «продуктивності», заразом указуючи на небезпеки нового Трудового кодексу для робітників України, і навіть несподівано для багатьох висновує, що рівень зарплат на підприємствах може зростати не лише внаслідок росту ВВП, а й навпаки. А Володимир Іщенко в рецензії на книжку «Новий дух капіталізму» переказує несподівані аргументи Люка Болтанські та Єви К'япело про ліві джерела неолібералізму.

В одній зі статей «Експлуататори про себе» Олексій Ведров доповнює й олюджує образ капіталіста, зображує його читачем і героєм «буржуазної преси»: «схрещені на грудях або вперті в боки руки і, звісно, обов'язковий атрибут успішного підприємця – виставлене вперед помірне черевце».

Автори детально розбирають хитру, неординарну, соціально несправедливу поведінку капіталістів. Автосорсинг, розчеплені трудові відносини та інформалізація – словник їхніх нових стратегій. Складається враження, що капіталізм вигадує нові й нові схеми експлуатації, натомість ліві сили намагаються апелювати до давно відомих форм, як-от профспілковий рух чи класова свідомість.

Журнал аналізує явище сучасної робітничої боротьби на підприємствах. Традиційними інститутами робітничого опору є профспілки, однак їх нинішня форма визнається незадовільною. Вони, з описів, існують у вигляді архаїчних маріонеткових утворень при корпораціях та «рідко заторкують <...> створення порядку денного на випередження» (Адам Мрозовіцький, Трінн Роосалу). Хоча «джерелом влади профспілок є страйк» (Півен), організаторами двох великих страйків, описаних у випуску – на Херсонському машинобудівному заводі та Полтавському гірничо-збагачувальному комбінаті – були групи позапрофспілкових активістів. Невтішного висновку доходить і Беверлі Сильвер. Вона вважає, що робітники за новітніх умов володіють недостатньо високим рівнем переговорної сили на робочому місці, тому ніяк не можуть досягнути достатнього рівня класової свідомості для перетворення на революційний клас.

Для соціального журналу лівого ракурсу, як здається, існує ризик: занадто уможлядно аналізувати робітничий клас, як наслідок, ідеалізувати його, необачно приписувати йому історичну роль революційної групи. На користь критичного ставлення до робітників у четвертому випуску «Спільного» можна знайти вже згадане пізнавальне інтерв'ю Дубровського, якому сучасний український робітник бачиться так: «А «нам потрібен» добрий хазяїн і добра зарплатня. «Сталін, Сталін, Сталін». Потрібні репресії, щоб цей сталін поставив олігархів на місце та навів порядок». Не менш системно та спокійно підходять до оцінки

робітників Віталій Атанасов та Анастасія Рябчук, зазначаючи, що ліві активісти досить часто воліли би «мати справу не з реальними людьми з плоті і крові, а з ідеалізованим, уявним робітничим класом». Їхній допис стосується відомого конфлікту, що стався взимку 2009 року на Херсонському машинобудівному заводі, коли приблизно 300 робітників захопили адміністрацію заводу, вимагаючи виплатити заборговану заробітну плату.

Матеріали журналу «Спільне» створюють суперечливий образ робітничого класу. Хоча робітник теоретично має різні іпостасі в діапазоні від нелегальної працівниці дрібного цегляного заводу до менеджера міжнародної корпорації, прочитання випуску все-таки залишає відчуття незакінченого портрета. Чуючи «робітник», і далі звично уявляємо монтажника на автозаводі, в одній руці гайковий ключ, у другій – рулетка. Позицію міських службовців – поштарів, таксистів, торгівців чи навіть експлуатованого «середнього класу» – описано мало. Однак є певна рація в тому, що автори як типового робітника аналізують найменшою мірою соціально адаптованого працівника виробничого підприємства. Він від самого початку є слабшою стороною трудових відносин, – нагадує Марія Курзіна. Або, як девіз подібного підходу, може спрацювати правило філософа справедливості Джона Ролза (наведене у статті Оліна Райта): вибір мусить бути таким, аби максимізувати рівень добробуту найменш успішних людей у суспільстві. Можливо, саме тому найбільше уваги приділено тут робітникам ручної праці, що їх забули мейнстрімні медіа.

«Спільне» – важливий екран дискурсу лівих інтелектуалів в Україні. У своїй критиці журнал робить ухил у бік академічних досліджень, статистичних даних, прямої мови. Це, безперечно, багате, бурхливе і чесне з собою джерело критичних думок про сучасність, якому, однак, не вистачає гнучкості для ширшого культурного резонансу.

Як писав П'єр Бурдьє, роздуми про соціальний світ майже завжди перформативні. А отже, експертиза вузлів сучасних класових відносин у «Спільному» виявляється не лише описом стану суспільства, а й творенням актуальних відносин у ньому.

Олександр Телюк

оголеного серця») – але ті сповіді найбільшого уникатимуть звинувачень і не боятимуться дивитися в очі провині, шукаючи її сенсу та призначення.

Уже «Рене» Шатобріана стане розповіддю про людину, сповнену провин. Шатобріан повертатиме в літературу католицьку тему первородного гріха, *réché originel*. У французькому пореволюційному романтизмі роль цієї теми, через Шатобріана, де Местра, Балянша, Лямартина, а згодом Бодлера та Барбе д'Оревілі, переважить русоїстський пошук безвинних «природних людей».

* * *

Жан-Жак Русо помре 1777 року. Після революції, 1791 року, його прах перенесуть до Пантеону: головного мавзолею молодій демократії, головної світської церкви нового – демократичного чи неоязичницького – культу мерців.

Після смерті Жан-Жака історія зіронізує з нього двічі. Спочатку його прах покладуть поряд із прахом Вольтера, його найбільшого ворога. А потім, 1814 року, коли повернеться монархія, Пантеон розграбують – як доти

революціонери плондрували могили королів й аристократів, – а його прах пустять по світу.

Навіть після смерті Жан-Жак не здобув спокою, якого прагнув. Його вигнали з його маленького персонального раю. Йому знову відмовили у близькості й теплоті. Йому знову сказали, що щастя недоступне, що самотнє життя на березі Женевського озера, в товаристві коханої жінки і друга, – життя, про яке він так мріяв, – є примарою.

Можливо, він потай радів цьому. Можливо, він потай змирився з дум-

кою, яка була його найбільшим неврозом: думкою про те, що насолоди не існує, що все життя є стражданням і перепоною, що первинну втіху втрачено. Жан-Жак, котрий так прагнув близькості і боявся її, котрий так прагнув доторку і боявся його, можливо, відкрив таємні пружини, які рухають нами після відходу Великого Глядача.

Ці таємні пружини складаються з двох простих фраз:

Я хочу, щоб ви побачили все.

Я хочу, щоб ви нічого не дізналися. □

Роки окупації

Андрій Бондар

Останніми місяцями моєю настільною книгою були щоденникові записи Ернста Юнгера про повоєнну окупацію Німеччини 1945–1948 років, яка так невигадливо й називається: «Роки окупації».

Якщо спробувати застосувати до самого себе котрусь із саморобних версій психоаналізу, моє захоплення книгою Юнгера можна списати на досить поширену в сучасній Україні думку про «внутрішню окупацію». Мовляв, саме там я знаходжу якісь потрібні слова, схожі враження і навіть відповіді на злободенні питання. Контекст його окупації, звісно, вельми відрізняється від моєї нинішньої окупації, або того стану, який я і сотні тисяч людей довкола мене так собі уявляють. Десь приблизно так само, як і я відрізняюся від Ернста Юнгера. Він – останній із титанів, який намагався якось утримати вкупі цілісність цього світу, в усьому знайти як не божественні, то містичні причини, і в усіх проявах свого життя і художнього мислення більшою мірою був схожий на античних титанів, ніж на сучасників століття. Я – один із багатьох, хто народився вже після всіх розривів, криз і катастроф, які пережив і переосмислив Юнгер.

Наші з ним контексти ґрунтуються на різних інтелектуальних, культурних і політичних сподіваннях. Він – людина максимально цілісна, дисциплінована в діях і думках. Я – розхристаний у думках і часто непослідовний у словах та діях. Він – правий містик і консерватор. Я – дивний виплід страшенної мозаїки уявлень, ідеологій і переконань, які дуже часто не ґрунтуються на чомусь посутньому і серйозному, уражений усіма можливими вірусами галасливого англосаксонського світу, до якого з великою підозрою ставився Юнгер. Він – людина військова, яка застала в якихось зниклих проявах давній мілітарний етос, пройшовши солдатом і офіцером дві світові війни. Я – геть далекий від військової романтики і можу лишень узяти на віру його слова про шляхетність старих солдатів і романтику бряцання зброї. Він – людина традиції і природи, мабуть, останній справжній натурфілософ у літературі. Я – людина до жодної традиції не прив'язана, натуральне перекотиполе, яке нібито

й живе на одному місці – так само, як і Юнгер, на лоні природи, – але природи цієї не відчуває і не знає. Він знає кожен стебельку й переживає кожен порух вітру. Я ж не знаю й половини назв тих убогих трав і рослин, які ростуть у мене під ногами в сосновому лісі. За його спиною по-справжньому повнокровні культурні епохи і священні монстри: Лютер, Бах, романтизм, Гете, Ніцше. За моєю – культура

Світлана Ван Нінде

колонізованого століттями народу з кількома незначними яскравими спалахами: Сковорода, Гоголь, Шевченко. Він живе серед селян, які уважно й діловито обробляють землю і стежать за кожним повітом вітру. Я – серед пенсіонерів-дачників, які залишають мене у глибоких снігах на цілу зиму на самоті. Він садить рослини, доглядає за їх сходженням і споглядає в них кожен зміну. Я взагалі ще нічого до пуття не посадив. Усе, на що мене вистачає, – це обрізати зайві гілки на сливі та зрубати всохле дерево. Хоч і вмю, ніде правди діти, відрізати сосну від берези. Та навіть окупації в нас різні. В нього – зовнішня, «заслужена» і логічна. В мене – внутрішня, нелогічна, хоч і не менш «заслужена». Його окупація тривала три роки. Моя, здається, не минеться ніколи.

Цих відмінностей можна навести безліч і закінчити ширим визнанням, що я не маю навіть найменшого права порівнювати себе з Юнгером і його талантом. Це я насамкінець із великою охотою і зроблю, бо чого лише не зробиш заради улюбленого письменника?

Однак парадокс у тому, що, живучи у поліському лісі під Києвом і маючи так само, як і він у своєму Кірхгорсті, обмежені контакти зі світом, я ні з ким, окрім Юнгера, не відчуваю аж настільки тісної спорідненості й духовної близькості. Ми, нібито перебуваючи у двох абсолютно різних прірвах і двох різних депресіях, насправді відчуваємо щось дуже спільне. Мій діалог із його «Роками окупа-

ції» – це не так реальна спроба, як велике бажання ототожнити себе з ним і отримати духовну допомогу, якось дати собі раду з розгубленістю, крахом ілюзій і внутрішньою поразкою. Мене лікують його прозріння, мене наснажує його стоїцизм і втішає оптимізм, прихований за постійними переживаннями зовнішнього життя: через село вели полонених, когось убили, совєтські солдати гвалтують дівчаток, хтось наклав на себе руки...

Його світ вибухнув, зламався й розлетівся на шматки. Мій світ завжди був такий – пошматований і зламаний. Він колись добре орієнтувався в житті, намагаючись його змінити своїми маніфестами, прозою й активною участю в політичному контексті. Я ніколи не знаходив собі місця і не довіряв жодним концепціям. Його реальна Німеччина була повним фіяском, кривим і кривавим дзеркалом його ідеальної Німеччини. Моя реальна Україна, безперечно, краща за Україну, яка могла би бути. Тобто її просто могло б не бути, але вона – внаслідок якихось тектонічних зсувів, як сказав би Юнгер, чомусь і наві-

щось є. Моєї ідеальної України не було і немає. Можливо, вона колись буде. Він би напевно знав, що мені робити в цій реальній Україні і як усе зробити правильно. А я йому нічого не порадив би в його 1945 році, бо знаю, що з його реальною Німеччиною все буде гаразд. Інакше просто й бути не могло. Він постійно згадує буремні тридцять, коли все ламалося на користь реваншу та нацистської «стабільності». Згадує мертвих друзів і знайомих, які якось протистояли, борсались і, врешті-решт, програли. Я в сьогоднішній бандитській стабільності згадую ті ж бандитські й анархістські дев'яності й двотисячні роки як найвільніший час у житті країни. У мене теж є мертві друзі, які нібито не протистояли і не борсались, а просто намагалися жити. Він живе, десь усередині себе усвідомлюючи, що все якось налагодиться і його країна переживе депресію. Я живу в ситуації, де країна так і не перестала бути чимось іншим, ніж уламком великої безглуздої імперії – без царя в голові, якоюсь дивною кашею ідентичностей, ілюзій і фантомів. Депресія його країни – дев'яція, помилка історії, яку можна направили. Депресія моєї країни – вічний стан, у якому, здається, доведеться жити всім наступним поколінням. Усі його переживання пронизані класичним німецьким *Weltschmerz*, а коли я починаю переживати, то згадую про те, як у нас батьки в 1932–1933 роках їли власних дітей – і в мене переживання минають, стає спокійно і навіть весело. Що тепер принаймні ніхто нікого в нас не їсть. Його цікавлять закони світобудови, як усе в цьому світі пов'язано, як рухається й існує, всі ці взаємопроникнення світів – матеріального, духовного та магійного. Мене закони світобудови не те щоб нітрохи не цікавили. Через усе, що сталося з моєю країною за останнє століття, я просто боюся про них подумати. Мені залишається лише вірити Юнгерові, як я вірю, наприклад, класикам японської поезії – вони точно дуже добре знали, як влаштовано цей світ. Так, усе в цьому світі відбувається так, як ти кажеш, Ернсте. Хіба міг хтось подумати влучніше і краще, ніж ти?

Мені з моєї сьогоднішньої білої безвісти, як сказав би, мабуть, Юнгер про наші сніги, дуже приємно знати, що я завжди маю на кого спертись у цій вічній окупації, маю куди сховатися, маю від кого набратись упевненості й спокою – і вижити. Юнгера вистачить на все життя. □